

ՊԱՍՏԵՐ

ԳԱՂՂԻՈՅ ՀՈՉԱԿԱՌՈՐ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆ

Լ. Պաստեր

ՄԱՀՈՒՐՆ մանգաղը անխորարար կը հնձէ հարուստն և աղքատն, գիտունն և անտգէտն. նոյնն արդ հնձեց Պաշտպանի գիտութեան ճեմարանին հերոսը, զՊաստէօր։ Յաւալի և մեղմադէմի հաւաքանք մի կ'երէ գիտնականաց և անգիտաց սրտէն երբ կը հնչուի և կը հնչեն Պաստէօր... Յուրա չիրմի մէջ զոցուած թաղուած է մարմինը, բայց իր անունը և յիշատակը կենդանի և անլինջ պիտի մնայ հանրութեան սրտին մէջ։

Պաստէօր իր կատարեալ գիտութեամբ միանգամայն կատարեալ կրօնասէր էր, սոյն ինքն հռչակելին Պաստէօր թող օրինակ ըլլայ, եթէ ա Հարկ չէ նշանաւոր և հռչակելի անձ մի ըլլալու համար, թողու մոռանալ զՍտուած և թողոր կեանքը չերմեանդն քրիստոնէութեամբ անցուց, մահուրէն մի քանի օր առաջ քահանայ կանչեց, խոստովանեցաւ, հաղորդուեցաւ և նա և վերջին օծումն ալ առաւ։ Աստուածային հոգւով վառեալ կ'ատէր զաստուածատեացները, մանաւանդ լիպեշտի Զոյան որուն ինքն ոգւով

չափ հակառակեցաւ շնորհունեւո Քաղղիոյ Ակադեմիոյ մէջ։

Ծնաւ խոնարհ զործաւոր մը, նոյնպէս ապրեցաւ և նոյնպէս մեռաւ։ Նուիրեց կեանքը և իր յարատեւ հանճարը յօգուտ և յառողջութիւն ընդհանուր մարդկութեան և անմեղ անասնոց, գառանց, և մետաքսաբեր միջատաց։

Իր սրտին մէջ երեք մաքուր և պայծառ աղամանդներ կը փայլէին. էրօնը, Գիտութիւն, Հայրենիք։ Նա սիրահարուած էր ասոնց. և նոյն սէրը միշտ վաւարուն մնաց, նաև իր պատանեկութեան շերմարին հասակին մէջ։

Պաստէօր երախտազէտ էր իր հայրենեաց, և հայրենիքն փոխադարձաբար երախտագէտ եղաւ իրեն։ Տակաւին երկու տարի չէ անցած, երբ սոյն մեծ տարրաբայխին և բժշկին եօթանասնամեայ տարեգլխոյն առթիւ՝ Հասարակապետութիւնը Գիտութեան ճեմարանին և մեծամեծ բժշկաց և վիրաբուժիչ հետ ի պատիւ Պաստէօրի մեծ հանդէս կատարեց. նոյն հանդիսին ներկայ էին Հասարակապետութեան նախագահը Կառնո, նախարարը, և ամբիս

մեծամեծ բժշկանք և վիրարուժից։ Մերունի տարրագէտ յուզուած էր անդրիսականաց անկեղծ և ջերմիկ բարեմանդթութիւններով։ Իր այսաց առջև ոչ ինչ երեցան իր այնքան զարմանքի գիւտերն, և այնպէս իմն կը թուէր թէ միեզիւրը պարտաւոր կը համարէր ուրիշ նոր գիւտերու, ի պատիւ իր հայրենեաց յոգևոտ հանրութեան։ Նոյն պահուն հանդիսականաց կ'ուղղէր հետեւեալ գեղեցիկ խօսքերը. «... Մարդս առանց երկմտելու կը հաւատայ, թէ գիտութիւնը և խաղաղութիւնը պիտի յաղթանակեն տգիտութեան և պատերազմի։ Կիտի իմանան ազգերը՝ թէ ոչ զիրար կորուսանելու այլ կանգնելու համար եղած են, և ապագայն այն մարդկանց է՝ որոնք աւելի տառապեալ մարդկութեան համար աշխատեն են ։ Ինչպէս զու ինքնին Պատէօր»։

Յետոյ առ երիտասարդ ուղղելով իր խօսքերը, « Երիտասարդք, երիտասարդք, ինչ ապարկէի մէջ մտնէ, մի մտնէք գծեց անորք և ամուլ սկսպտականութեան։ Ապրեցէք զործանաց և զրատանց պարզ խաղաղութեան մէջ։ Նախ ըսէք, ինչ ըրի իմ անձիս կրթութեան համար, յետոյ, ինչ ըրի հայրենեաց համար... »։ Սրորոն գիտութեան ճամբարին նախադարձ կը նուիրէ Պատէօրի դրօշմած առ Պատէօր և կենդանագրին ներքն մակագրէր, « վասն գիտութեան, վասն հայրենեաց և վասն մարդկութեան »։

Սոյն համակրելի տարրագէտը ծնած է ի Դուլ, 27 դեկտեմբեր 1812ին. աղքատիկ խաղախորդի որդի էր. մանկութեան հասակէն սկսեալ ձըրաց ինքնիւրը գիտութեանց բաւղին մէջ. իր մտաց մէջ հաստատահիմն արմատացել էր, սիրել բնութիւնը, դիտել նորա գաղտնիքն և պարզել գտնոնք։ Իր գիտութեանց ընթացքը արտաբերել վերջ կը պարսպի դասարանութեանց։ 1846ին կ'ըլլայ ուսուցիչ քնական գիտութեանց Բրզանտոնի վարժապետանոցին, իսկ 1847ին ուսուցչապետ։ Յաջորդ տարին՝ աստիճան մը կը բարձրանայ պաշտօնը, և կը դրուի վարժապետ քնարանական ուսմանը Գիտնիլ լիւհիւնին մէջ։ 1854ին լիւի գիտութեան համալսարանը կազմակերպեց։ 1857 դարձաւ Պարիս և հոն վարժապետանոցին քնական գիտութեանց առաջին տնօրէն եղաւ։ 1863ին, Գեղեցիկ ղըպրութեանց վարժարանին մէջ հաստատուեցաւ առաջին ուսուցչապետ քնարանութեան, տարրաբանութեան և երկրաբանութեան։ 1866ին լոնդրային թագաւորական ընկերութիւնը նուիրեց իրեն զըջադրամ Ռուժֆորդի լուսոյ ընծացման վրայ կատարած դիտողութեանց առթիւ։ Նոյն ընկերութիւնը դարձեալ 1871 պատուեց զՊատէօր Վոլդելի պատուանշանով։ 1863ին արժաւնացաւ լեցէն պատուոյ մեծ ասպետութեան պատուանշանին և ընդունուեցաւ անգամ լոնդրային Թագաւորական ընկերութեան։ 1868ին Ալստրիոյ երկրագործութեան պաշտօնեայն ընծայեց 10,000 ֆորին, չեքսիի որդերուն հիւանդութեանց դարման գտնելուն համար։ 1873ին Վաղդիոյ Գալլիբիլի ընկերութեանն ստացաւ ընծայ 13,000 ֆրանկ՝ «գելից ըմպելեաց

խմորման վրայ կատարած դիտողութեանց առթիւ։ 1871ին ազգային ընկերութիւնը սկսաւ աւելն տարի ընձեռել 20,000 ֆրանկ Պատէօրի, և քիչ ատենէն շատցուց, սկսաւ տալ 28,000 ֆրանկ, որպէս զի անով մեծ տարրալուծը եւ որիչ ալ աւելի զարմանալի և օգտակար գիւտեր ընէ։ Հայութիւն ալ անշուտ պիտի ունենար Պատէօրներ, եթէ գտնուէին այսպիսի Ազգային և Քաջալերիչ ընկերութիւններ, մեր անցինք մէջ։

Պատէօր օր աւուր վրայ գիտութեամբ կը զարգանայ, պատուով կը բարձրանայ. Թուրք վարչութիւնը 1893ին կը կոչէ զինքը ի Պոլիս ստուգելու թէ արդեօք կայ մայրաքաղաքին մէջ հնդկաստի նշաններ, բայց նա յանձն յառնուր հայրենիքէն հեռանալ, այլ փոխանակ իրեն կը զրկէ մին իւր աշակերտաց. աստի կրնայ մահ կարեւորիւ եթէ ո՞րքան մեծ մարդ էր Պատէօր։ Ոչ միայն իր գիւտերն հռչակեցին և անմահացուցին իր անունը, այլ նաև իր ձեռնագրու սուս աշակերտներն, յորոց մին՝ բժիշկն Ռուայս տարուան սկիզբները գտաւ կեղծամաշկի դարման, որով զմեծ համբաս հանեց, և իր տաղանդաւոր վարպետին անունը աւելի ևս փառաւորեց։ Ռու առանց վարժապետութեան իր մնաց, ինչպէս իւր Կրէր 10 ամիս առաջ Բնութիւնը (La Nature) կը արժեթաթերէր. Եւրոպիոյ ամէն կողմէն այնքան բարեմաղթութիւնք ընդունեցէն իրբը, ինքնին անձամբ Գաղղիոյ Հասարակ պետութեան Նիսիապահն կազմել Պերիէր առաւանձինն չքանչաւով և լեգէտն պատուանշանով փառաւորեց զՌու. Պատէօրեան դահլճին մէջ։ Բայց Թողունք աշակերտը՝ դառնանք վարպետին։

Սոյն գերահռչակ տարրագէտը բացաւ և ցըցուց արդի և ապագայ բժշկութեան ճոխ և ընդարձակ առաքելոյ մը. Թաղեց հիպոկրատեան դրութիւնն, յարութիւն տալով միկրոպականին։

Ոչ թնազէտն և ոչ ականաւոր բժիշկներն ծանօթութիւն ունէին, և զուցէ մինչև ցարդ իսկ պիտի անդիտանային միկրոպաց գոյութեան և նոցա արգասեաց. եթէ Պատէօր ինքնին չի ծանուցանէր, չի ճառէր նոցա շոյութեան, օգտակար և վնասակար արգասեաց վրայ։ Ինքն եղաւ գտնիչ միկրոպաց, նոցա մահաբեր և կործանելի յատկութիւնն ճանաչողն, և գտնողն ջնջելու դեղ և զարման գտնողն։ Իւր միկրոպական դրութեամբն հռչակեցաւ Մեծ բժիշկ և տարրագէտ. այս դրութեամբ իր մասնանիղը առաւ տարաւ, կատարելութեան բարձր կէտին հասցուց, և միանգամայն շարժառիթ եղաւ յարգաբայլ յառաջդիմութիւն բժշկութեան և վիրաբուժութեան։

Կատարելութեան դէմ գտած դարմանն՝ իր աւանդէն հրապալի գիւտն է։ Անթիւ էին կատարելի շանք մարդկութեան հասուցած կատարածքն. յառաւ քան զգիւտն Պատէօրի՝ կատարելի շանք խաժուածներէն 100ին մին հազիւ կ'ազատէր. իսկ այժմ՝ 100ին 80ը կ'ազատէր. իր փորձերը նախ անտեսող վրայ կատարեց, յետոյ սկսաւ մարդկանց վրայ, նախ և առաւ Բուլճի Մէսսաբը

անուամբ մանկան վրայ գտած գիտն կատա-
րեց. մանկան մը վրայ 1888ին կատարած չուն
մի յարձակելով կը խածնէ զնա. կը կատար
մանուկը, ծնողքը Պատէօրի, ցու-
ցրելով խեղճ դասակներն, Հռչակաւոր գիտ-
նականը յետ բազում մտածութեանց հաստա-
տապէս մտքին մէջ կը դնէ ազատել Յովսէփիկը
կատարութենէ, նորա կրօնի վրայ՝ անկրօնապէս
վերամշակելին ներքեւը՝ մի քանի անգամ կը
պատուաստէ կատարի շան ժամնգով: Որքեր կ'անց-
նի. Պատէօր որչափ որ ալ վստահ էր իր փոր-
ձին յաջողութեան վրայ, այնու հանդիման անու-
ետ և գիշեր յաջուած կը խօսէր ինքն իրեն,
արդեօք ազատեցան Յովսէփիկը, յոյժողեցան
փորձաւոր այս մտաւատնելութեան ժամերուն կը
հասնի իրեն նամակ մը. ուրախալի թէ աւելուր:

Սիրելի Պ. Պատէօր,

« Ըրածս մեծ ապերախտութիւն է, որ իմ
մասին ձեզ լուր չեմ տար, միշտեւ Գոգէ, սի-
րելի Պ. Պատէօր, այդքան իմ առողջու-
թեանս հոգ կը տանիք: Ես և սիրելի ծնողքս
շատ շնորհակալ ենք: Եւ ուրախ եմ Ձեզ իմաց
տուելու՝ որ շատ լաւ եմ և ախորժով ալ կ'ու-
տեմ »:

Նոյն ժամանակ պէտք էինք մեծ գիտնականին
քույր ըլլալ, գիտել նորա անպատեմ ուրախու-
թիւնը. նոր Արքիմեդէս մը դարձած՝ չէր մե-
ծաբաներ, Տոգէք ինձ երկերս գուրս յետարան
մի, ես կարող եմ մեր երկրագունդը գէշ ի
երկինք բարձրացնել. այլ թէ գտայ գտայ,
էվրեքա, էվրեքա: Գտաւ. ձայն չի հանեց. դար-
ձեալ քնաց իր ճագարներուն քովը՝ ալ աւելի
կատարելագործելու իր գիտը:

Որ բժիշկ և բնագիտ չի յիշեր այս գիտի
գտնուած օրերուն մէջ Պատէօրի անուան ըը-
սիւնը: Եւրոպիոյ ամէն կողմէն կատարի շանց
խաժուռածքով ախտացեալք՝ կը դիմէին ի Պա-
րիս: Բովանդակ ազգաց բժիշկներն կը դիմե-
ին անդ ուսանելու այն դարմանալի գիտը,
ներկայ լինելով հանձնարք բժիշկին գասախօսու-
թեանը: Նոյն օրերը 1816 արտաքաղաքներէն
10 միայն յառողջացան, միւս ամենքն կատարեալ
առողջութիւնէն գտան: Այնչափ օրագիրը կը
հռչակէին Պատէօր. ազգակից և օտար Ալա-
դեմիայք խառն ծափահարութեամբ իր պատու-
էին մեծ տարրագէտը: Պ. Ժէռմէն, Պատէօրի
այս գիտին առթիւ կ'ըսէ. « Կատարութեան
վրայ ըրած ուսումնասիրութիւններով է որ
ամենէն աւելի հռչակուած է: Սխալ է իր փառ-
քը սահմանափակել իր գիտական փորձին այդ
մասին մէջ, ամբողջ իւր գործն է փառաւոր:
Իր ընդհանրութեան և ամբողջութեան մէջ
նկատեցէք այդ գործը, և Պատէօր հարկեր
բաժնեման աւելի կը բարձրանայ »:

Տէրութիւնը միշտուաւոր փրօնակ այս առթիւ
կը յանձնէ Պատէօրի, որ կարծեալ կատարեալ
համարաբար մի առաջ տանելու իր գիտերը:

Պատէօր գտաւ շերամի տեսակ տեսակ տա-
րափոխիկ հիւանդութիւններն և անոնց դար-
մանն: Նախնիք ևս տեղեակ էին շերամաբու-

ծութեան, բայց ինչ եղանակաւ պէտք էր գա-
նոնք չաշարքի բնէ՝ ասոր անհմուտ էին: Եւ
բամարածութիւնը վաղուց մինչև գիտական
դարուս վերջերն ալ ամենևին կատարելութեան
չի դիմել, և առկա առ առկա մարեալ վի-
ճակին հասած էր, հուսկ ուրիմ կ'էինէ գիտու-
թեան նուիրեալ հոկայն, որ ապակեայ ջրմա-
նոցի մը մէջ տարիներով այնչափ յարաւան
փորձեր կատարելէն վերջ շերամներու վրայ,
կը լուսաւորէ շերամաբուծութիւնը և զայն մա-
նախընթաց հորիզոնէն կը հանէ: Չանաց և
գտաւ շահուէտ բնելու շերամաբուծութիւնը,
ցնտ մի անգամ ուսանելու շերամներուն ամեն
մի հիւանդութիւններն, նաև գտաւ անոնց ա-
մենեւն դարմանն, և գլխաւորապէս քրքրան-
ախտի և խմորախտի. զցուց ինչ կերպով
պէտք է լինել շերամի ընկալին ձուարեութիւ-
նը, և ինչ կերպով հասարակ ձուարեութեան
եղանակը. ինչ դրութեամբ և ճարտարապե-
տութեամբ շինել շերամոցներն, և այլն: Պատ-
էօրի իւրաքանչիւր այս վարդապետութիւն-
ներն և շերամաբանական գիտութիւն, ընդարձա-
կօրէն գրուած են Հ. Մանուէլ Ա. Քալուշեայ
այս տարուան երկին մէջ:

Մեր ժողովրդը ե՞նէ լաւ և որոշ տեղեկու-
թիւն մի կը փափաքի առնուլ շերամի վրայ
Պատէօրի կատարած մանրագիտն դիտողու-
թեանը, թող ընթեռնու վերոյիշեալ Հօր Եւ-
րամարածութիւնը էջ 51 խմորախտ, 66 Եւ-
րամոց Պատէօրի, 99 Հարսնեակ խմորախտա-
ցեալ, 98 Հարսնեակ թրթրուխտացեալ, 127
թրթրեակ թրթրուխտացեալ, 100 ձուարեա-
լութիւն: 136 Ձուարեութիւն ընկալին, և այլն:
Երախտայն դրուատեանց արժանի են նաև
Պատէօրի միւս այլեայլ գիտութիւն: Եղանակն
պահպանելու գարեջուրը և դինին երկարատե-
ւաւանց սպալկելու և չաւամահուան դարմանն.
բմպելու շուրերն գուտ և առողջաբար բնելու
կերպը: Վերաց առլն իսկոյն առնելու միջոցն,
և այլն, և այլն:

Պատէօր իր այս ամէն մէկ գիտութեան
անմահացուց իր անունը, նորոգեց իր ազգին
կրօնաքարտու և կրօնկործան չուքն ու փառքը:
Եւեղ էր մեծ գիտնականին յազարկաւորու-
թիւնը, որ տեղի աւնեցաւ օգոստոս ճին: Ժամը
10 է: Եկեղեցականք կ'երթան գէշ ի Պա-
տէօրեան վարժարանն: Կ'որոտան թիղա-
նօթք, դափնի թմբուիք, դիւնորական երաժըշ-
տաց խումբը մեղամաղձիկ կը զարնէ Երեմիի
քայլերգը. յազարկաւորք կը շարժին: Կառօք
կը բերին մեծ գիտնականին նուիրեալ պսակ-
ներն: Կառաց ետեւէն կուգային Պատէօրի վար-
ժարանին ուսուցչակար, յետոյ դազաղը, օգա-
ւոր որդին և սիրելի բարեկամներն, որոց անմի-
շապէս կը հետեւէին անունը հանգուցելոյն: Ա-
սոնց կը յալորդէին Հրամանատարն Բուրժուա
իր ներկայացուցիչ Փեյրը Պորի, աւագ անձինք
հասարակապետութեան և Ալադեմիոյ: Բնտ
բաւական ժամուց, կը բերին Պատէօրի մար-
մին Նոտրը Դամ եկեղեցին, և կը դնեն զայն
կառնոյի շէնք և սուկեանդակ քաւարանին
վրայ: Արքեպիսկոպոսը կը պատարագէ. նոյն

ժամուն փելիքը Ծոր ևս անձամբ կու գայ ներկայ ըլլալու խաղման հանդիսին։ Պատարապէն վերջը արքայախակոպոսը կը սրակէ օրհնած լուրը քաւարանին շուրջը, կ'սկսին թաղմանական հանդէսը։ Բոլորնգարէ Պատտէօրի երեւելի աշակերտը, կը սկսի իր դամբանականը. « Ողջ լըս սիրուն, քաջանուն վարժապետ... »։ Կինն, արգիլք, բարեկամք, և համայն ներկայ գտնուողք կը սկսին լայլ։ Նախադաշնը կ'ողջունէ խաղաղանին Պատտէօրը, կ'որոտան անդրէն թնդանօթք և թըմբունք, երաժշտաց խմբական կը հնչեցնեն յոյշները, և այսպէս կ'աւարտի յուզարկուորութիւնը։

Առ ժամս կը մնայ մարմինը ի Նոտր-Դամ, յետոյ պիտի փոխադրուի իր վարժարանն մասնաւոր պատրաստուած դամբանի մը մէջ։

Պատտէօրի ժառուան առթիւ բազմաթիւ դրուածք և հեռագիրք ծանօթ են արդէն ընթերցասիրաց, սակայն կ'արժէ անոնցմէ մի քանին զննել հոս.

« Առ Տիկին Պատտէօր. — Գիտութեան, Հայրենեաց և Մարդկութեան այսօրուան կորուստն և ես կ'ողբամ »։ (Փելիքը Ծոր)։

« Ժժժ գարու մեծ լոյսերն մին մարեցաւ... Պատտէօր, Ռոնան, Վիկտոր Հիւգօ թերեւ ըլլան այն երեք դէմքերն, որք ամենէն աւելի փայլ կու տան մեր ժամանակին... » (Բեաւոյ)

« Անմահ վարպետին կենսագրուի մարմինը կը հանգչի դաշտի ծաղկանց մէջտեղ, Վիլհէմ Լյւթանի համեստ սենեկին փորրիկ մահճակալին վրայ։ Այդ կորովի դէմքին հզոր գծերն կը նրնին յաւիտենական խաղաղութեան մէջ։ Դէմքը հանդարտ է, գեղիցիկ, կ'արծես չէ մեռած։ Ո՛հ, մարդս օրջափ ոչ ինչ է. փոյի փոյի։ (Դաւաներէն)

« Իմ կարծիքս Պատտէօրի վրայ, պարզ է և որոշ. արդէն ամենէն մեծ մարդն է նա. կը հասկրնաք, չեմ բոքր թէ մեր ժամանակին ամենէն մեծ դէմքերէն մին է. կ'ըսեմ թէ մեր ժամանակի արտայայտած ամենէն նշանաւոր մարդն է։ Կը կրկնեմ, արդի մեծագոյն անունը է նա, Կինդոնութեանը՝ այսպէս կը մտածէի, և այժմ որ անհետացած է՝ այ աւելի ուժով կը մտածեմ այսպէս »։ (Պ. Ժեանկ)

« Մի միայն Պատտէօրի գիտերը բաւական են գոցելու այն հինգ միլիար փրանկաց գումարը, զոր Գաղղիա Գերմանիայ վճարեց պատերազմի ժամանակ իրր առգանք »։ (Հըքսլ)

Ինչ որ ըսուեցաւ Պատտէօրի վրայ դեռ քիչ է, մոզական գրիչ մը պէտք է նկարագրելու համար այս տաղանդաւոր անձը, արդի և ապագայ բժշկութեան փարոսը։

Հ. Ս. Երեւան

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՊՐ. ՍՏԵՌՆԵՐԳԻ

ՐԻՏԱՍԱՐԴ գաղղիացի մ'էր. հայրը մեռած, ժառանգութիւնը սպառած և ոչ միջոց ունէր հայրենիքը ի Գաղղիա գառնալու. հարկէր որ ապրուստը հոգալու նայէր թաւրաղաւորար զինուորական բարեկամ մը գաղղիացի, նոյնպէս իրեն այս վիճակը գիտնալով՝ օր մը կ'իմացնէ իրեն ինչպէս պարոն Ունգերն Ստեռնբէրգ կողակիցը կորսնցնելով՝ դատարարակ մը կը փնտռէր մէկ հասակի որդւոյ մը համար դեռ մանուկ, Կ'առաջարկէ իրեն, ինքն ալ յանձն կ'առնու։

Այս Ստեռնբէրգի պարոնը Ռուսիոյ կայսրութեան գլխաւոր մեծամեծներէն մէկն էր, և կայսեր ալ շատ սիրելի, և նոյն ժամանակ էր այն դժբաղդն Պօղոս՝ որուն վերջը անանկ ցաւալի կերպով եղաւ։

Պարոնին երկիրները անհուն էին, և զըլխաւորաբար Դակոյ կղզւոյն տէրն էր, Ֆին-

լանտիոյ ծոցին մէջ, Եսթոնիոյ ծայրը։ Երիտասարդութեան ժամանակ բոլոր Եւրոպա քաղեր էր, և իրեն առած դաստիարակութեամբը, մասնաւոր կերպով օգտակար եղեր էին իրեն այս ճամբորդութիւնները։

Ճարտարամիտ, քաղաքավար, գիտուն, կատարեալ մեծ իշխան, և քաջ զօրական էր յիւրախ. սակայն իր ուսումնական նկրտումը և անդադար ճամբորդութիւնները՝ այս հետեւանքի բերել էին զինքը, որ արդարութիւնը, առաքինութիւնը, կրօնքը, բարոյականը ուրիշ բան չէին, բայց եթէ գաւազաններ՝ որոնցմով ճարտարամիտ մարդիկ մարդկութիւնը իրենց կամացը կը ծառայեցնէին, և մարդ մը այդպիսի անունն որ արժանի կ'ըլլար՝ միայն իր կրից և սրտն միջոցաւ։ Այսպիսի կարծեաց հետեւանք մը յայտնի է որ կրցածին չափ գաղտնի կը պահէր. սակայն բազում առթից մէջ ինքնիրեն մասնիկ